

Г.О. Осиченко¹, О.П.Тишкевич²¹Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, Україна²Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», Україна

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ МЕРЕЖІ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ УКРАЇНИ

В дослідженні проведений ретроспективний аналіз генези, формування та розвитку мережі закладів загальної освіти у сільській місцевості України. Визначено основні етапи та передумови формування шкільної мережі в сільських населених пунктах. А саме виявлено періоди: виникнення перших мереж шкіл у сільській місцевості, контрреформування шкільної освіти в Україні, внутрішньо системного реформування радянської системи освіти та трансформації історичної мережі шкіл, демократичних змін та короткочасної деурбанізації, становлення незалежної держави.

Ключові слова: шкільна мережа, заклад загальної середньої освіти, сільська школа, шкільна будівля.

Постановка проблеми

Сільська школа – первинна основа, на якій базуються системи освіти практично всіх країн світу. Незважаючи на технократизацію, урбанізацію, цифровізацію та інші глобальні процеси сучасності, що призвели до скорочення сільського населення, до зникнення великої кількості сільських поселень та закриття сільських шкіл, нині все одно половина людства проживає у сільській місцевості. Говорити про безперспективність сільської школи передчасно. У 2021 році в Україні за підрахунками Інституту освітньої аналітики 1,1 мільйона учнів вчилася у сільській місцевості. Україна в період повномасштабної війни продовжує реформу освіти. Для надання якісної освіти постає завдання розбудови у країні мережі освітніх закладів, що покликані зменшити нерівність між учнями з сільської місцевості та учнями великих міст. Важливо також розуміти потребу в якісній освіті в сільській місцевості, оскільки це сприяє заселенню сільської місцевості та розвитку місцевої громади.

Під мережею навчальних закладів (або шкільна мережа) науковці розуміють сукупність навчально-виховних закладів, розташованих на певній території для задоволення потреб її населення в освітніх послугах. Від якості та оптимальності цієї мережі залежить реалізація першочергового права людини на рівність та доступність освіти.

На черговому етапі розвитку суспільства, що характеризується високою динамікою та невизначеністю наслідків перетворень, важливо розуміти значення та перспективи розвитку сільських шкіл, що в свою чергу актуалізує вивчення історії формування і закономірностей розвитку мережі сільських шкіл в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед українських дослідників, що займалися особливостями архітектури навчальних закладів, в тому числі надаючи рекомендації щодо формування мережі шкіл, слід виділити роботи Л. Ковальського [1], Г. Ковальської [2], В. Куцевича [3], В. Світка [4], О. Тишкевич [3]. Проблемою періодизації історико-педагогічних процесів займалися українські вчені О. Сухомлинська [5], Л. Березівська [6]. О. Сухомлинська обґрунтувала періодизацію національно-педагогічної думки в Україні з IX століття до тепер на основі культурно-антропологічного та цивілізаційного підходів. Л. Березівська здійснила періодизацію реформування шкільної освіти в Україні за радянської доби. Але досліджень безпосередньо присвячених історії формування мережі шкільних закладів не має.

Формулювання мети статті

Мета і завдання дослідження – історичний аналіз та визначення етапів формування мережі навчальних закладів у сільській місцевості. Об'єкт дослідження – мережа сільських шкіл. Дослідження спирається на основні поняття системного підходу в архітектурі та культурологічний підхід. В рамках культурологічного підходу забезпечується змістовний аналіз формування і розвитку мережі сільських шкіл на широкому соціокультурному фоні, під впливом соціополітичних, ідеологічних, економічних факторів, розвитку національної культури та педагогічних теорій. В рамках системного підходу об'єкт дослідження (мережа шкіл) розглядається як цілісна сукупність

взаємопов'язаних і взаємодіючих об'єктів та їх відносин з метою підвищення ефективності функціонування: це структура шкільних закладів певного періоду, архітектурна типологія шкіл певного рівня освіти, ієрархічні відносини та взаємодія між окремими навчальними закладами тощо.

У дослідженні застосовані загальнонаукові методи (аналіз, синтез, абстрагування, систематизація), а також історичний аналіз, аналіз архівних та літературних джерел, графоаналітичний аналіз тощо.

Методика дослідження включає декілька етапів. 1-й етап - ретроспективний аналіз формування і розвитку мережі сільських шкіл на теренах України під впливом соціокультурних факторів. 2-й етап – визначення етапів формування мережі шкільних закладів у сільській місцевості.

Новизна дослідження. Вперше:

- у широкому соціокультурному і політичному контексті розглянуто виникнення, формування та розвиток мережі сільських шкіл в Україні;
- здійснена періодизація етапів формування мережі сільських шкіл.

Виклад основного матеріалу

Перший період: виникнення перших мереж шкіл у сільській місцевості. Період починається з демократичних реформ 1864 року у Російській імперії та триває до 1930-років. Структура освіти в XIX столітті включала :

- початкові школи, що утримувалися державою, земствами, громадянами, церквою та приватними особами;
- середні школи (класичні гімназії, реальні та кадетські училища, духовні училища і семінарії та жіночі середні школи);
- вища освіта у країні забезпечувалася університетами та вищими курсами для жінок.

Велику роль у розвитку народної освіти належить земствам – органам місцевого самоврядування. Створені 1864 року на Лівобережній та Південній Україні земства отримали право засновувати земські школи, а з 1870-х років почали відкривати професійні середні школи. Освіта у земських школах була вищої якості ніж в інших початкових школах, методи навчання прогресивніше, а програми менш регламентовані, ніж у державних міністерських училищах та церковно-парафіяльних школах.

Видатними педагогами цього періоду були К. Ушинський, М. Корф (організатор початкових земських шкіл і народних училищ, автор підручників для вчителів і учнів); Т. Лубенець, П. Куліш, М. Ланге та інші.

З 1870 року діячі земств намагалися запровадити у школах українську мову, читати історію України та краєзнавство, а також наблизити навчання до реальних потреб сільського виробництва. Царський уряд не довіряв земству та постійно обмежував його діяльність, особливо у сфері освіти. Земські інституції були у цей період оплотом демократії у країні, а соціальним підґрунтям формування української освіти була ідеологія націотворення. Українці на той час не мали власної держави, тому об'єднуючим чинником націотворення стали саме культура і освіта. Культура і освіта перемістили центр уваги у фольклорний прошарок, що проявилось у формуванні «народницької» теорії в українській історіографії; а також у створенні українського стилю в архітектурі, що так яскраво втілювався в земських школах Лохвицького повіту Полтавської губернії (арх. О. Сластіон) [7].

Сама історія створення перших мереж шкіл бере початок з часу видання закону від 3 травня 1908 р. Про запровадження загальної початкової освіти, що передбачав створення шкільних мереж початкових навчальних закладів. Ці заходи (зокрема збільшення кількості шкіл та їх доступності у радіусі трохи більше 3 верст) проводилися неухильно до 1917 року.

Наприклад, з метою запровадження загального обов'язкового навчання у 1905 році спеціалістами Полтавського губерньського земства був розроблений проект відповідної шкільної мережі [8]. Попередньо було проведено обстеження існуючої матеріально-технічної бази початкових навчальних закладів. У 1895 році в губернії працювало 721 земська школа, 339 церковнопарафіяльних та 446 шкіл грамоти. Один навчальний заклад припадав на 406 дітей шкільного віку та 40 квадратних верст території. Мережа відрізнялася нерівномірністю розміщення існуючих освітніх установ. Будинки 70% шкіл не відповідали нормативним вимогам [9].

В основу проекту мережі шкіл були покладені такі принципи:

- частка учнів від загальної розрахункової чисельності населення повинна становити 9%;
- звичайний шкільний комплект повинен складатися з 50 учнів на одну кімнату;
- усі хлопці та дівчата 8-11 років мають бути забезпечені шкільними місцями;
- кількість учнів для кожної школи не повинна перевищувати 4 комплекти (200 учнів);
- в кожному населеному пункті з чисельністю дітей шкільного віку не менше 50 повинна бути своя школа;
- населений пункт з кількістю дітей шкільного віку менше 50 об'єднується в шкільні райони;

- межі шкільних районів визначаються в залежності від топографічних умов даної місцевості та від 3-х верстного радіусу обслуговування шкіл;

- для населених пунктів, які залишилися поза межами районів, будувати окремі школи у випадку, якщо кількість дітей шкільного віку в цих пунктах є не нижче 20, курс початкової школи вважати 4-х річним.

У результаті було встановлено, що для охоплення всіх дітей початковим навчанням в повітах губернії, окрім існуючих у 1905 році 1662 шкіл, необхідно заснувати ще 1253 заклади, з яких однокласних – 304, двокласних – 497, трикласних – 277, чотирьохкласних – 175 [8].

Активне впровадження цієї програми було розпочате з травня 1908 року після затвердження „Правил про державне фінансування загальної початкової освіти” [10]. Наприклад, шкільна мережа Опішного (нині смт Опішня Полтавської області) кінця XIX – початку XX століття була представлена земськими, церковнопарафіальними школами та Міністерським зразковим двокласним училищем. Перша земська школа – Опішненське жіноче однокласне училище – відкрита 1873 року, з 1896 року влаштоване у власному дерев'яному будинку. У 1905 році було відкрито чоловіче однокласне училище, а 1911 року – двокласне однокласне училище, яке у звітах Зіньківської управи фігурує як третє Опішнянське училище [11]. Це були земські школи, оскільки основні кошти на їх утримання виділяло земство, і вони підпорядковувалися земській управі. Опішнянське міністерське зразкове двокласне училище (будівля якого зберіглася та стоїть на вулиці Незалежності, 4) почало функціонувати у 1875 році.

За звітами Зіньківської Земської Управи вже на 1909 рік шкільна мережа Опішного, окрім міністерського двокласного училища об'єднувала ще п'ять шкіл: жіночу земську двокласну однокласну школу (1873 р. – відкриття, у 1909 р. – 100 учнів); чоловічу земську двокласну однокласну школу (1905 р. – відкриття, 1909 р. – 122 учні); жіночу церковно-парафіальну однокласну школу (1909 р. – 40 учнів); змішану церковно-парафіальну двокласну школу (1909 р. – 85 учнів); Успенську церковно-приходську змішану однокласну школу (1909 р. – 50 учнів) [12].

На 1910 рік планувалося будівництво й відкриття в Опішні ще чотирьох земських навчальних шкіл: двокласних біля Михайлівської церкви та на Ярах Яценки, трикласних на Їсіпівці та на «буграх по дорозі в Яблочное» [11]. Завдяки таким планам весь населений пункт разом з прилеглими хуторами і

селоми був охоплений у один великий шкільний район.

Незважаючи на початок першої Світової війни, яка затримувала розбудову шкільної мережі, вже у 1917/18 навчальному році в Полтавській губернії налічувалось 1810 світських шкіл (3643 шкільні комплекти), 895 церковнопарафіальних і 66 шкіл грамоти, які охоплювали 63% дітей шкільного віку [13]. Ця досить успішна реалізація мережі земських шкіл була наймасштабнішою на теренах України. Найбільш успішними виконавцями запланованої мережі шкіл були Лохвицьке, Пирятинське та Зіньківське повітові земства Полтавської губернії.

Таким чином, у формуванні перших прикладів мережі сільських шкільних закладів головними критеріями виступали:

- чисельність дітей шкільного віку та прагнення 100% забезпечення дітей початковою освітою;

- обмеження максимальної ємності шкіл з міркування санітарії, комфорту, безпеки та зручності навчання;

- обмеження мінімальної кількості учнів у школі для формування шкільних районів (50 учнів) та для формування малокомплектних шкіл поза мережею (20 учнів);

- радіус охоплення населення школами в 3-и версти (3,2 км), що формувало відповідні шкільні райони.

Слід також вказати на гуманістичні принципи, покладені у побудову перших шкільних мереж:

- рівні права у досяжності навчання;

- врахування у радіусі досяжності шкіл фізичних можливостей пішого пересування дітей;

- для учнів віддалених районів земство сплачувало оренду житлових приміщень або будувало школи з житловими приміщеннями для учнів, щоб вони не витрачали часу на щоденний шлях до школи.

Після проголошення Української народної республіки в листопаді 1917 українське середнє шкільництво розвивалося уже нестримно [7]. Спеціальна комісія міністерства освіти УНР від кінця 1917 почала реалізацію ідеї 12-річної «єдиної трудової школи». Було створено 50 українських народних шкіл. Практично можливо говорити про створення системи національної освіти, що включала українські школи, підручники та навчальні програми, значний національний компонент у змісті освіти тощо.

1919 року більшовицька влада відділила релігію від освіти. До 1933 року в Україні за часів народного комісара освіти М. Скрипника (за висловом Вікіпедії – «головного промоутера українізації освіти») існувала інша система освіти, ніж в СРСР, а відсоток учнів в українських школах

УСРР зріс з 78 до 88,5. Це період активного пошуку нових методів навчання та експериментальних програм [7].

Другий період: контрреформування шкільної освіти в Україні. Період охоплює два етапи. 1930-1946 рр. - це приховане реформування української системи освіти, що відбувається під тиском радянської адміністративної системи шляхом запровадження урядових постанов, масових репресій проти освітян, боротьби з українізацією, тотальною русифікацією та посиленням ідеологічного компоненту в навчанні, внаслідок якого знищується українська система освіти [6]. На початку 30-х років в педагогіці були скасовані демократичні принципи, сформовані на початковому етапі радянської школи - відбувалась уніфікація освітніх процесів. Будівництво шкіл відбувалось за типовими проектами, в Україні в 1935 році Шкілпроектом було розроблено для будівництва в селах три типові проекти - семирічні школи на 280 учнів, середні на 400 та 880 учнів. За цими типовими проектами споруджувались будівлі шкіл в усіх областях, при цьому регіональні особливості як щодо місткості будівлі, так і її функціонально-планувальної організації не враховувались[6].

1946- 1950-ті рр. – жорстка загальнодержавна регламентація освітнього простору, ствердження радянської системи шкільної освіти в Україні, підпорядкування освіти партійно-державному керівництву.

Реформи стосувалися і зміни структури освітніх закладів, але в цей період питання формування мережі навчальних закладів не розглядалися. Діяла сформована земствами мережа шкіл [14].

Третій період: Внутрішньо системне реформування радянської системи освіти та трансформація історичної мережі шкіл. Охоплює 1956-1984 рр. У цей час на території України діяла єдина державна система шкільної освіти: 3- і річна початкова школа, 8-річна школа, 10-ті річна загальноосвітня, трудова політехнічна середня школа, санаторно-лісні та шкільні інтернати. Це період інтенсивної русифікації українського шкільництва, натиску на трудове навчання та оволодіння учнями конкретних знань з технічних, економічних і суспільних наук [6].

Процес зменшення шкіл у сільській місцевості України та їх укрупнення прийшовся на світовий процес урбанізації, що почався у 1950-х і продовжувався до кінця 1970-х рр. В СРСР в цей період міграційний відтік із сіл у міста перевищував 1 млн осіб щорічно. На початку 1960-х років на сільських територіях СРСР склалася здебільшого ієрархічна мережа установ соціальних послуг.

Становленню «відомої» радянської територіальної структури обслуговування сприяли заходи щодо укрупнення колгоспів. З кінця 1930-х до початку 1960-х років пройшло кілька хвиль укрупнення з найбільшою інтенсивністю у 1950-ті рр. У колгоспах, які об'єднували кілька сіл, стали явно виділятися «центральні садиби», в яких концентрувалися основні установи послуг: повна або неповна середня школа, сільська амбулаторія або ФАП, будинок культури або клуб, їдальня, пошта, пізніше – комплексний приймальний пункт побутового обслуговування. В інших, дрібніших населених пунктах обслуговування залишалось неповним: лише початкова школа, клуб, магазин «товарів повсякденного попиту» та рідше ФАП [6].

Після 1960-х аж до кінця 1970-х років політика держави знову була спрямована на перетворення мережі сільських населених пунктів, для чого розроблялися схеми районного планування. Проектувальники всі села почали розділяти на дві категорії залежно від чисельності їх населення, забезпеченості інфраструктурою та від того, якою мірою вони відповідали умовам та завданням господарського розвитку місцевості: перспективні та неперспективні. У перспективних селах розвивали культурно-побутове обслуговування та виробництво. «Неперспективні» села поділялися на дві підкатегорії: ті, які зберігалися на перехідний період та ті, мешканці яких відселялися (практична ліквідація населеного пункту). Ліквідація малих сільських пунктів та переселення мешканців у «перспективні» селища пояснювалися прагненням до концентрації об'єктів обслуговування в одному селі, що, як вважалося, наблизить рівень сільських жителів до міських стандартів з обслуговування. Природне, завдяки урбанізації, і «планове» скорочення кількості сільських населених пунктів призвело до чергової фази укрупнення історичної мережі сільських шкіл [13].

Так, у радянський період у досліджуваний авторами Опішні були закриті всі школи та побудовані дві нові великої ємності. Ще якийсь час функціонували і школи у прилеглих по Опішного селах Заїчинці та Попівка, але вони не працюють. Наразі в Опішні функціонує лише два навчальних заклади:

- Опішнянський ліцей з початковою школою та гімназією (I-III ступеня), будівля виконана за типовим проектом школи на 1540 учнів, в 2022-2023 навчальному році вчиться 460 дітей у 22 класах, у підпорядкуванні Опішнянської селищної ради;

- Опішнянський державний художній ліцей імені Василя Кричевського, Міністерства культури України (будівля колишньої школи № 2) , в якому поряд з загально-освітніми дисциплінами навчають живопису, скульптури, декоративно-прикладному

мистецтву та гончарству. Упродовж 2020-2021 року у 11 класах навчалось 243 учня.

В той же час науковці і проєктанти, починаючи з кінця 1970-х років, працювали над пошуками методів оптимізації шкільної мережі [14]. Оптимізація мережі при цьому розраховувалась на основі чинників: транспортна доступність та витрати на доставку учнів з прилеглих районів до школи, характер розселення, питома вага дітей шкільного віку в загальній кількості населення, методи викладання. Методика оптимальної організації шкільної мережі була спрямована на зниження витрат на освіту та зменшення кількості вчителів, задіяних в освітньому процесі, передбачала ліквідацію малокомплектних шкіл. Для вирішення задачі оптимальної побудови мережі визначались ймовірні населені пункти розміщення

об'єктів шкільної мережі, відстань між населеними пунктами, кількість дітей шкільного віку, економічні витрати на будівництво шкільних будівель різної місткості та витрати на перевезення учнів. Для розміщення шкіл обирались населені пункти, які згідно з планами районних планувань та генеральних планів розвитку населених пунктів вважались «перспективними». На основі математичних розрахунків з урахуванням радіусу пішохідної досяжності, який не повинен перевищувати 3 кілометрів, та радіусу транспортної досяжності (15 кілометрів) визначались місце розміщення та тип школи. (рис.1

В результаті процесу укрупнення шкіл відбулось закриття великої кількості малокомплектних шкіл та побудовано багатокомплектні школи з інтернатами [15].

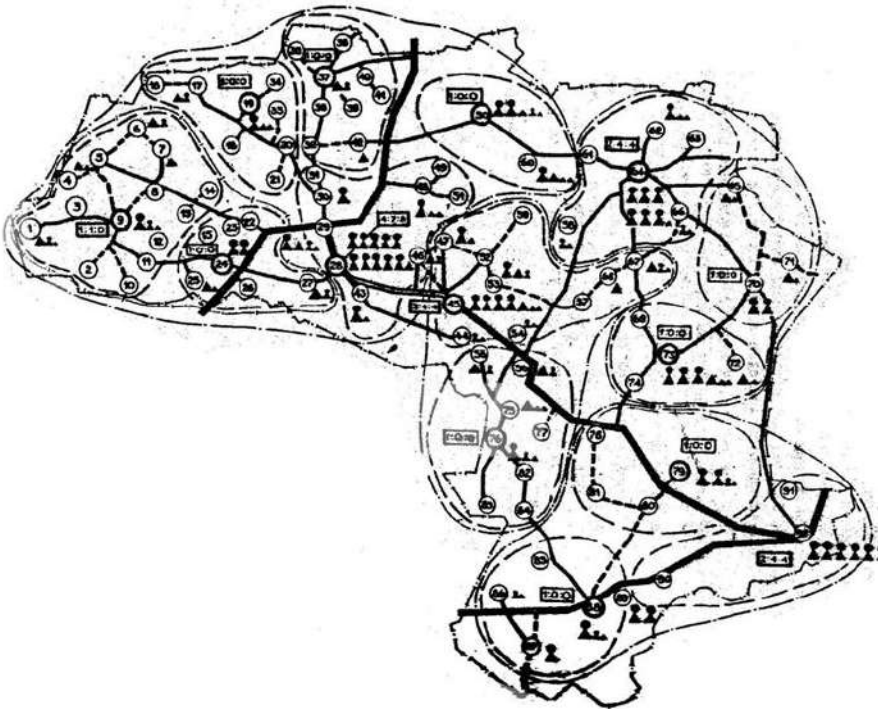

Рис. 1. Схема шкільної мережі Новосанжарського району Полтавської області (пропозиції Саркісова С.К.), 1990 рік

Четвертий період (1984-1991): демократичні зміни та короткочасна деурбанізація. Період розпочався з проголошення радянської директивної реформи, що переросла в перебудову освіти на засадах деідеологізації, деуніфікації та розвитку національного спрямування освіти [6]. Закриття шкіл в сільських населених пунктах в 70-80-х роках ХХ століття мало негативні наслідки, серед яких швидке зростання міграційних процесів у сільській місцевості. Очікуваного ефекту від оптимізації шкільної мережі не було досягнуто, тому наприкінці

80-х років для будівництва в Українській ССР було розроблено для широкого застосування проектну документацію сільських шкіл зі зменшеною наповнюваністю, а система шкіл була певною мірою децентралізована та обумовлювалась територіями сільськогосподарських підприємств [16].

Зазначалось, що «для вирішення задач комплексного розвитку сіл, зміцнення господарств і покращення системи культурно-побутового обслуговування необхідно в кожному господарстві мати школу». При організації шкільної мережі

обов'язково брались до уваги характер розселення, розмір населених пунктів за кількістю жителів, зв'язки між населеними пунктами, транспортно-дорожні умови. Мережа сільських шкіл формувалась з середніх (1-11 класи), неповних середніх (1-9 класи) та початкових шкіл (1-4 класи). Мережа шкіл вирішувалась в межах адміністративного району як єдина взаємопов'язана система мікрорайонів шкіл. Підвезення дітей до шкіл передбачалось у тих випадках, коли відстань від житлових будинків до шкіл була більшою за 3 кілометри. При цьому радіус транспортної досяжності не повинен перевищувати 30 хвилин [3, 16,17,18].

При розміщенні шкільної будівлі в населеному пункті враховувались такі фактори як: існуюче планування, площа, протяжність села; концентрація населення у його зонах; взаємозв'язок різних зон села у різні періоди року; розміщення громадського центру; містобудівна роль будівлі школи; наявність та розміщення інженерних мереж; санітарно-гігієнічні умови ділянки та інше [3]. На території України наприкінці ХХ століття було зведено значну кількість шкільних будівель зі зменшеною наповнюваністю класів та кооперованих громадських будівель, у складі яких була школа. Це дозволило покращити як якість шкільного обслуговування, так і соціально-побутового обслуговування сіл в цілому.

П'ятий період: становлення незалежної держави. Новий етап формування шкільної мережі розпочався з 1994 року. За роки незалежності в Україні було визначено нові пріоритети розвитку освіти, створено відповідну правову базу, розпочато практичне реформування галузі на основі закону України „Про освіту”, Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ столітті, Державної національної програми „Освіта. Україна ХХІ століття”, Постанови Кабінету Міністрів України від 16.11.2000 р. №1717 „Про перехід загальноосвітніх закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання. В цей період була зроблена спроба формування шкільної мережі за принципом пішохідної доступності, зокрема Указ Президента України від 2 червня 1998 р. N 580 "Про заходи щодо поліпшення функціонування та розвитку загальної середньої освіти" передбачав збереження мережі закладів загальної середньої освіти у сільській місцевості для учнів 1-9 класів за наявності контингенту дітей шкільного віку. Постанова Кабінету Міністрів України “Про розвиток сільської загальноосвітньої школи” від 20 липня 1999 р. N 1305 спрямована на розроблення методики формування мережі і структури сільських загальноосвітніх навчальних закладів залежно від демографічних і соціальних факторів та створення

нових проектів будівель навчально-виховних закладів різних типів з урахуванням демографічних, регіональних та природно-кліматичних умов [19]. Але внаслідок скорочення народжуваності, міграції сільського населення та недостатнього фінансування освітньої галузі кількість сільських шкіл постійно зменшувалась. Ці процеси обумовили пошук нових підходів до формування шкільної мережі [19]. В 2003 році було затверджено Державну цільову соціальну програму "Шкільний автобус", яка мала на меті створення належних умов для безпечного, регулярного і безоплатного перевезення учнів, дітей та педагогічних працівників. В 2010 році було прийняте положення про освітній округ, спрямоване на формування відповідних освітніх об'єднань. В положенні зазначалось, що головними завданнями округу, опорного закладу та його філій є концентрація та ефективне використання наявних ресурсів, їх спрямування на задоволення освітніх потреб учнів (вихованців), створення єдиної системи виховної роботи [20].

Активне заснування освітніх округів було розпочато з 2015 року, коли урядом України було ухвалено рішення про створення опорних шкіл [21]. (рис.2) Урядом було виділено цільову субвенцію, яка разом із співфінансуванням місцевих бюджетів були направлені на формування системи опорних шкіл та їх філіалів. Ухвалений 2017 року Закон України «Про освіту» встановив, а Закон України «Про повну загальну середню освіту» в 2020 році закріпив правовий статус опорного закладу освіти як закладу загальної середньої освіти, що має філії та здійснює підвезення здобувачів освіти, педагогічних працівників до цього закладу і у зворотному напрямку [21]. Опорні заклади мають бути забезпечені кваліфікованими педагогічними кадрами, мати сучасну матеріально-технічну та навчально-методичну бази й бути спроможним забезпечувати початкову та базову середню освіту на належному рівні [22]. У 2021 році в Україні функціонували 1061 опорна школа, у яких навчалися 486 726 учнів [21].

В цілому з 2011 по 2023 рік кількість закладів загальної середньої освіти в сільській місцевості скоротилась з 12628 до 7698. Це пов'язано із зменшенням кількості учнів з 1296797 осіб у 2011/2012 навчальному році до 1133997 осіб у 2022/2023 навчальному році [23]. Разом з тим аналітики дійшли висновків, що незважаючи на те, що в розвиток системи освіти вкладено значні кошти з Державного й місцевих бюджетів, наявна мережа шкіл не сприяє ефективному використанню коштів та не забезпечує високої якості освіти, не дає змогу всім громадам трансформувати освіту згідно із законами «Про освіту» та «Про повну загальну середню освіту» [21]. Зокрема, цими законодавчими

актами передбачено рівний доступ до здобуття повної загальної середньої освіти, в тому числі шляхом територіальної доступності повної загальної середньої освіти. До того ж, незважаючи на те, що значна частина шкіл була реорганізована, більше 20% сільських шкіл в Україні є малочисельними [21]. Слід зазначити, скорочення мережі шкіл призводить до нерівності в отриманні сільськими дітьми освітніх послуг, порівняно з міськими, та

невдоволеності сільського населення кількістю, рівнем і якістю соціальної інфраструктури, що є однією з причин міграції [24]. Серед основних завдань сталого розвитку сільських територій є відновлення та розбудова необхідної соціальної інфраструктури - збереження та розвиток мережі загальної, професійної та позашкільної освіти, лікувально-оздоровчого і медичного, культурного та комунально-побутового обслуговування [25].

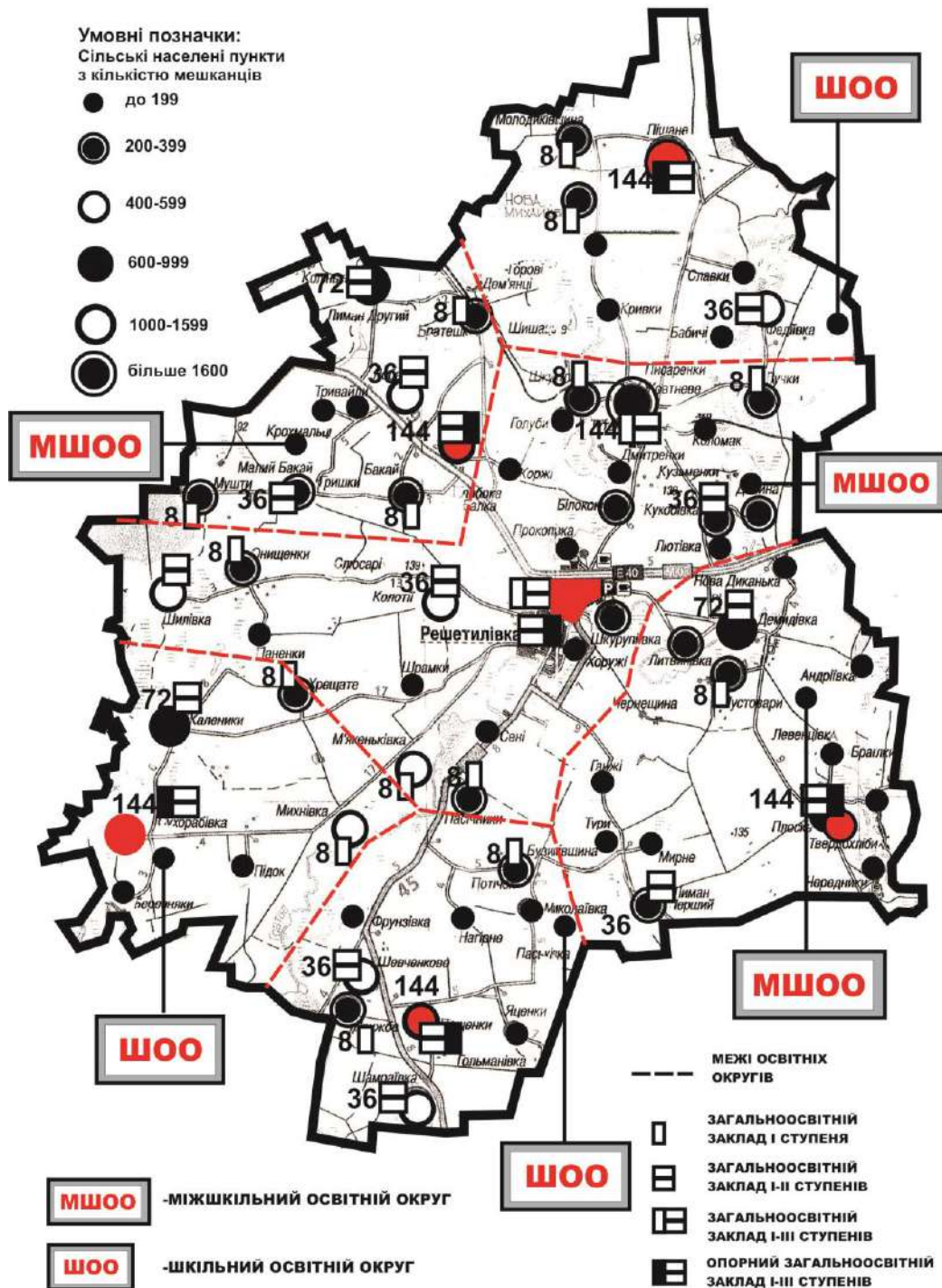

Рис. 2. Схема шкільної мережі Решетилівського району Полтавської області (пропозиції Тишкевич О.П.), 2010 рік

Висновки

В дослідженні проведений ретроспективний аналіз генези, формування та розвитку мережі закладів загальної середньої освіти у сільській місцевості.

З урахуванням широкого соціокультурного та політичного контекстів виявлено етапів формування сільської мережі шкіл, що пов'язані з появою мережі (1 етап), її функціонуванням (2 етап), трансформацією і укрупненням існуючої мережі (3 етап), розвитком існуючої мережі за рахунок активної розбудови малокомплектних шкіл та шкіл з малою наповненістю класів (4 етап), нове укрупнення мережі шкіл (5 етап).

Визначено, що виникнення мережі сільських шкіл пов'язано з демократичними віяннями як з боку тоталітарної держави, так і місцевою ініціативою знизу – з боку губернських та повітових земств. А в етапах формування мережі шкіл простежуються динамічні і циклічні коливання від демократичних засад формування знизу та врахування інтересів населення до формального адміністрування з боку тоталітарної держави.

Встановлена залежність формування мережі шкіл та її якості від державної політики щодо формування системи сільського населення та територіально-адміністративних реформ.

Виявлена тенденція зростаючого укрупнення мережі шкіл та культурно-побутового обслуговування у сільській місцевості, що в свою чергу призводить до нерівності доступу до послуг сільського і міського населення і відповідно викликає відтік населення із сіл.

Визначена потреба у більш гнучкому плануванні мережі з урахуванням місцевих особливостей, необхідність у індивідуалізації підходів до формування мереж у різних територіальних громадах і регіонах, чому можуть сприяти розроблені у останні роки вітчизняними вченими мережеві моделі інтеграції, кооперування установ освіти та комплексного навчання різновікових груп населення. Для досягнення цілей сталого розвитку країни необхідно формування ефективної мережі закладів дошкільної та позашкільної освіти, загальної середньої освіти, створення умов для можливості навчання впродовж життя [26,27].

Література

1. Ковальський Л.Н. Архитектура учебно-воспитательных зданий [Текст] / Л.Н. Ковальський. – К.: Будівельник, 1988.-144с.
2. Ковальська Г.Л. Містобудівні основи розвитку мережі дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів [Текст]: дис. ... док. апіт / Г.Л. Ковальська. – К., 2016. – 339 с.

3. Свитко В.А. Здания сельских школ и дошкольных учреждений [Текст] / В.А., Свитко, Н.Н. Капак. – К.: Урожай, 1988. – 192с.
4. Методичні рекомендації з проектування закладів загальної середньої освіти / В.В. Куцевич, Б.М. Губов, О.П. Тишкевич та ін. за заг. ред. В.В. Куцевича – К.: ПАТ «КІІВЗНДІЕП», 2017. – 140с.
5. Сухомлинська О.В. Историко-педагогический процесс: нові підходи до загальних проблем [Текст] / О.В. Сухомлинська – К.: А.П.Н., 2003. – 68 с.
6. Березівська Л.Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ століття: монографія [Текст] / Л.Д. Березівська. – К.: Богданова А.М., 2008 – 406с.
7. Шкільництво в Україні [Електронний ресурс] Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Шкільництво_в_Україні – 28.07.2023 р. – Назва з екрану.
8. Доклад Полтавской губернской земской управы о введении всеобщего обучения в Полтавской губернии. – Полтава: Издательство Полт. губ. зем. Управы, 1905 – 11 с.
9. Очерк состояния начального народного образования в Полтавской губернии. – Полтава: Типо-литография М.Л. Старожицкого, 1897 – 417 с.
10. Гавриш Р.Л. Земська школа на Полтавщині [Текст] / Гавриш Р.Л. – Полтава: В.Ц. „Археологія”, 1998. – 102с.
11. Отчет Зеньковской Уездной Земской Управы за 1911 год. – Зеньков : типография Василевского, 1912. –81с.
12. Школьная сеть Зеньковского уезда Полтавской губернии [Текст] / Постановления Зеньковского Уездного земского собрания 45 очередного созыва 1909 года. – Зеньков : Типография Василевского, 1910. – С. 58–59.
13. Полтавщина: Енцикл. довід. (За ред. А.В.Кудрицького) [Текст]. – К.: УЕ, 1992. – 1024 с.
14. Саркісов С.К. Принципи проектування та оптимізація мережі шкільних будинків [Текст] / С.К. Саркісов. – К.: НМК ВО, 1990. -225с.
15. Тишкевич О.П. Архітектурно-планувальна організація сільських малокомплектних шкіл [Текст]: дис. ... канд. архіт. / О. П. Тишкевич. – К., 2010. – 209с.
16. Комплексное благоустройство сел [Текст] / Н.Н. Касина, С.М. Соколов, В.А. Свитко и др. – К.: Урожай, 1986. – 136с.
17. Методические рекомендации по переустройству и реконструкции малых сел Украинской ССР [Текст] – К.: УкрНИИПграждансельстрой, 1991. – 102 с.
18. Сельские клубные и спортивные здания [Текст] / Г.В. Зенькович, Г.И. Болотов, С.Е.Кругляк и др., под ред. Э.И. Шиловой. – К.: Урожай, 1987. – 200с.
19. Тишкевич О.П. Архітектурно-планувальна організація сільських малокомплектних шкіл [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. архіт.: 18.00.02 / О.П.Тишкевич. – К., 2010. – 21с.
20. Про затвердження Програми “Шкільний автобус”: Постанова Кабінету Міністрів України [від 16 січ. 2003 р. N 31] / Офіційний вісник України, 2003, №3. – С.97 – 104.
21. Нова українська школа. Дорожня карта реформи базової та профільної школи [Текст] / Вакуленко Т., Гриневич Л., Лінник О. та інші; за заг. ред. Л. Гриневич. – АКМЕ ГРУП, 2021. – 46 с.
22. Про затвердження Положення про опорний заклад освіти. Кабінет Міністрів України. Постанова від 19 червня 2019 р. № 532. Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/532-2019-%D0%BF?fbclid=IwAR2rOWI_YtjCVjDncqn8lNKODZ7XMnSu_gydG3rUFFPMDTLicqO1QzWCS4#n78 – 28.07.2023 р. – Назва з екрану.

23. Загальна середня освіта в Україні у 2022 році. Режим доступу : <https://www.ukrstat.gov.ua/> – 28.07.2023 р. – Назва з екрану.
24. Полякова О. Ю. Аналіз проблем і тенденцій розвитку сільських територій України [Текст] / О. Ю. Полякова, В. Є. Хаустова, О. М. Леванда. – Бізнес Інформ, 2020. №4. – С. 229–250. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-4-229-250>
25. Чопенко В. М. Демографічні проблеми українського села в контексті бюджетної політики держави та шляхи їх виникнення [Текст] / В. М. Чопенко – Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування, 2017, Вип. 1 – С. 227–232.
26. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. Указ Президента України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> – 28.07.2023 р. – Назва з екрану.
27. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки. Кабінет Міністрів України, Постанова від 5 серпня 2020 р. № 695, Київ. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020%D0%BF#Text> – 28.07.2023 р. – Назва з екрану.

References

1. Kovalsky, L.N. (1988) *Architecture of educational buildings*, Kyiv, Budivelnik, 144p.
2. Kovalska, G.L. (2016) *Town-planning bases of development of the pre-school and general educational establishments network*. Doctor's thesis. Kyiv, 331p.
3. Svitko, V.A., Kapak, N.N. (1988) *Buildings of rural schools and preschool institutions*, Kyiv, Urozhay, 192p.
4. Kutsevich, V.V., Gubov, B.M., Tyshkevych, O.P. (2017) *Methodical recommendations for the design of institutions of general secondary education*, Kyiv, PAT "KYIVZNDIEP", 140p.
5. Sukhomlynska, O.V. (2003) *Historical-pedagogical process: new approaches to common problems*. Kyiv, A.P.S., 68 p.
6. Berezivska, L.D. (2008) *Reforming school education in Ukraine in the 20th century: monograph*. Kyiv, Bogdanova A.M., 406p.
7. Education in Ukraine. In *Wikipedia*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Шкільництво_в_Україні
8. *Report of the Poltava provincial zemstvo council on the introduction of universal education in the Poltava province*. (1905) Poltava, Publishing House of the Poltava Provincial Zemstvo Council, 11 p.
9. *Essay on the state of primary public education in the Poltava province*. (1897) Poltava, Typo-lithography by M.L. Starozhitsky, 417 p.
10. Gavrish, R.L. (1998) *Zemska school in Poltava region*. Poltava, P.S. "Archaeology", 102p.
11. *Report of the Zenkovsky Uyezd Zemstvo Administration for 1911*. (1912) Zenkov, Vasilevsky printing house, 81p.
12. *The school network of the Zenkovsky district of the Poltava province*. *Decrees of the Zenkovsky District Zemsky Assembly of the 45th regular convocation of 1909*, (1910) Zenkov, Vasilevsky Printing House, pp. 58–59.
13. *Poltava region: Encyclopedic reference book* (Edited by A.V. Kudrytskyi). (1992) Kyiv, UE, 1024 p.
14. Sarkisov, S.K. (1990) *Principles of design and optimization of school buildings*. Kyiv, SMCHE, 225 p.
15. Tyshkevych, O.P. (2010) *Architectural-planning organization of rural small schools*. Candidate's thesis. Kyiv, 209p.
16. Kasina, N.N., Sokolov, S.M., Svitko, V.A. (1986) *Complex improvement of villages*. Kyiv, Urozhay, 136p.
17. *Guidelines for the reconstruction and reconstruction of small villages of the Ukrainian SSR*, (1991) Kyiv, UkrNIIPgrazhdanselstroy, 102 p.
18. Zenkovich, G.V., Bolotov, G.I., Kruglyak, S.E. and others, ed. E.I. Shilov. (1987) *Rural club and sports buildings*. Kyiv, Urozhay, 200p.
19. Tyshkevych, O.P. (2010) *Architectural-planning organization of rural small schools: Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv, 21p.
20. *On the approval of the "School Bus" Program: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine* [from January 16 2003 N 31], (2003) Official Gazette of Ukraine, No. 3, pp. 97 – 104.
21. Vakulenko, T., Hrynevych, L., Linnyk, O. and others; in general ed. L. Hrynevych (2021) *New Ukrainian school. Road map of basic and specialized school reform.*, AKME GROUP, 46 p.
22. *On the approval of the Regulation on the support institution of education*. (2019) Cabinet of Ministers of Ukraine. Resolution of June 19, 2019 No. 532, Kyiv. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/532-2019-%D0%BF?fbclid=IwAR2rOWI_YtjCVjDncqn8lNKODZ7X_MnSu_gvdG3rUFFPMDTLicqO1QzWCSS4#n78
23. *General secondary education in Ukraine in 2022*. Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua/>
24. Polyakova, O. Yu., Haustova, V. E., Levanda, O. M. (2020). Analysis of problems and trends in the development of rural areas of Ukraine, *Business Inform*, 4, 229–250. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-4-229-250>
25. Chopenko, V. M. (2017). Demographic problems of the Ukrainian countryside in the context of the budget policy of the state and ways of their occurrence. *Economic Herald. Series: finance, accounting, taxation*, 1, 227–232.
26. *About the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period until 2030*. Decree of the President of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
27. *On the approval of the State Strategy of Regional Development for 2021–2027*. (2020) Cabinet of Ministers of Ukraine, Resolution of August 5, No. 695, Kyiv. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

Рецензент: д-р.архітектури, проф., В.А. Ніколаєнко, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», Україна.

Автор: ОСИЧЕНКО Галина Олексіївна
доктор архітектури, доцент, завідувач кафедри архітектури будівель і споруд
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова
E-mail - osychenko-galyna@ukr.net
ID ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5595-220x>

Автор: ТИШКЕВИЧ Ольга Петрівна
кандидат архітектури, доцент, доцент кафедри архітектури будівель та дизайну
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
E-mail - olqatyshkevych3639@gmail.com
ID ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1146-9117>

STAGES OF FORMATION OF A NETWORK OF GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS IN A RURAL LOCATION OF UKRAINE

G.Osychenko¹, O.Tyshkevych²

¹O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Ukraine

² National University «Yury Kondratyuk Poltava Polytechnic», Ukraine

The study conducted a retrospective analysis of the genesis, formation and development of a general secondary education institutions network in rural areas of Ukraine. Taking into account the broad socio - cultural and political contexts, stages of rural schools network formation related to the emergence of a network (stage 1), its functioning (stage 2), transformation and consolidation of the existing network (stage 3) were revealed, development of the existing network at the expense of active development low -complex schools and schools with low -content classes (stage 4), new enlargement of the school network (stage 5). It is determined that the emergence of a rural schools network is related to democratic trends both by the totalitarian state and by the local initiative from below - by provincial and county zemstvos. And in the stages of formation of a schools network, dynamic and cyclical fluctuations from the democratic principles of formation from below and taking into account the interests of the population in formal administration by a totalitarian state are traced. The dependence of the formation of a schools network and its quality on the state policy on the formation of the system rural population and territorial-administrative reforms is established. The tendency of increasing enlargement of the schools network and cultural and household services in rural areas has been identified, which in turn leads to inequality of access to the services of rural and urban population and accordingly causes the outflow of the population from the villages. The need for more flexible planning of the network, taking into account local features, the need for individualization of approaches to the formation of networks in different territorial communities and regions, which can be facilitated in recent years by domestic scientists network models of integration, cooperation of educational institutions and complex training of various age groups. In order to achieve the goals of sustainable development of the country, it is necessary to form an effective network of pre -school and extracurricular education institutions, general secondary education, creating conditions for the possibility of learning throughout life.

Keywords: school network, general secondary education institution, rural school, school building.